

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Бондаренко Наталії Петрівни
«Освітнє середовище: єдність форми та змісту як імператив ефективності»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 – Філософія
галузі знань 03 – Гуманітарні науки

Дисертаційна робота Наталії Бондаренко присвячена розв'язанню **актуальної теоретико-праксеологічної проблеми** – визначенню дієвих засобів досягнення мети ефективного освітнього середовища. Як переконливо доводить авторка виконаного дослідження, «закріплення пріоритетного статусу за формальними ознаками освітнього середовища, а також підміна критеріїв якості критеріями кількісними не сприяє ефективності та якості освітнього процесу, тому актуалізується необхідність добудови формальних функціонально-інструментальних опцій освітнього середовища сучасності пріоритетами змістовними і якісними, когерентними місії, покликанню, призначенню освіти» (с. 20).

На думку авторки, основною перешкодою на шляху до мети – ефективного освітнього середовища – постає спрощене розуміння освітнього середовища, яке, в свою чергу, є насамперед і в основному наслідком безроздільного превалювання вузькопедагогічних інтерпретацій. Показовою в цьому сенсі може вважатися така сентенція пошукачки: «Проблематика освітнього середовища є поліаспектною, тому вона підлягає осмисленню з позицій як педагогіки, так і філософії освіти, соціальної філософії, культурології, теорії управління тощо. Втім, за станом на сьогодні не простежується ні міждисциплінарного синтезу (чи хоча б спорадичної взаємодії), ні окремих теоретико-концептуальних та інтерпретаційних зусиль щодо проблемного рельєфу освітнього середовища. Натомість доводиться мати справу з безроздільним домінуванням підходів до стану справ і амбівалентного генезису освітнього середовища виключно з позицій педагогіки» (с. 16-17).

Авторка переконливо доводить, що «всю сукупність елементів системи освітнього середовища можна структурувати на два кластери: змістовні та формальні. Кожен із них є імперативно необхідним для функціонування освітнього середовища на принципах ефективності. Це означає, що, по-перше, перевагами одного кластера неможливо компенсувати недоліки іншого кластера; по-друге, кожен кластер повинен володіти певним інструментальним рівнем, достатнім для забезпечення функціональної ефективності освітнього середовища; по-третє, чим вищий інструментальний рівень кожного з кластерів, тим вища вірогідність зростання функціональної ефективності освітнього середовища» (с. 30). Власне, наведена аргументація утворює своєрідний концептуальний стрижень здійсненого дослідження, який є цілком обґрунтованим і переконливим.

Бондаренко Н. П. вочевидь має рацію: «Щоб імплементувати свої смислові та цільові пріоритети на рівні власної та загальносуспільної життєдіяльності, такі потреби освітньому середовищу необхідно мати в своєму розпорядженні – їх необхідно визначити, сформулювати, аргументаційно захистити й бути готовим перманентно відстоювати на теоретико-концептуальному рівні та втілювати на рівні непростих перипетій суспільної практики» (с. 44).

Однак істотні труднощі пов'язані з тим, що «нині на вітчизняних теренах доводиться мати справу із курйозною ситуацією, коли предметна сфера освітнього середовища як найбільш об'ємне за формою відображення освітніх реалій у змістовному сенсі продовжує залишатися невиразним і контрверсійним, а основною проблемою щодо нього є навіть не контрверсійність тлумачень чи відсутність консенсусу на рівні дослідницьких підходів, а практична відсутність таких дискурсивних і концептуальних практик – немов ідеться про буттєву сферу, яка апіорі позбавлена змісту та якості, а натомість оперує суто формальними та кількісними показниками» (с. 44-45).

За цих обставин, як слушно зазначає авторка, «на віддаленій периферії уваги опиняється найголовніше – трансісторичне, культурно-цивілізаційне значення феномена освіти» (с. 48). За відсутності ж розуміння такого значення апіорі не варто сподіватися на стратегічне планування, превентивні заходи та врешті-решт функціональну ефективність.

Із Наталією Бондаренко можна цілком погодитися, коли вона стверджує про «живильний ґрунт для небажаних різнотлумачень і релятизму, в межах якого кожен, хто вдається до послуг поняття «освітнє середовище», має на увазі певний компендіум смислів і значень, котрий зовсім не обов'язково збігається з консенсусним чи хоча б конвенційно погодженим розумінням змістовних параметрів освітнього середовища, а все тому, що такого консенсусного чи хоча б конвенційно погодженого розуміння просто не існує як певної нормативної епістемологічної і гносеологічної даності» (с. 39).

Врятувати цю ситуацію, на переконання авторки покликана філософія, одна з основних дефініцій якої відрекомендовує її сферою знань про демаркацію смислів і значень. Отже, «саме на дослідницький інструментарій філософії покладаються надії на належний рівень світоглядного масштабування, смислової і значеннєвої демаркації, а також критеріального масштабування – тобто всіх тих опцій, за відсутності яких сучасний стан змістовної невиразності освітнього середовища виявився не лише можливим, а й значною мірою безальтернативним. І саме філософія спроможна забезпечити змістовного увиразнення та ієрархізацію пріоритетів освітнього середовища» (с. 49-50).

Бондаренко Н. П. аргументовано стверджує, що, «відштовхуючись від концептуалізованого положення про необхідність добудови формальних уявлень про освітнє середовище критеріями змістовними, а також збалансування кількісних параметрів якісними опціями, ретельного аналізу потребує аспект якості освіти як необхідної передумови ефективності освітнього середовища» (с. 59). А що стосується ефективності освітнього

середовища, то вона перебуває в істотній причинно-наслідковій залежності від коректного розуміння перспектив і тенденцій, а також від приведення у відповідність до цих перспектив і тенденцій як цільових орієнтирів, так і засобів їх досягнення.

Констатуючи, що університет сучасного зразка стає провідником функції інтернаціоналізації, тобто поширення транснаціональних цінностей, знань, підходів та технологій, авторка привертає увагу до того, що пошуки гармонійного співвідношення між національним та інтернаціональним в місії сучасного університету є одним із ключових проблемних викликів сьогодення. На жаль, як слушно констатує Бондаренко Н. П. «назагал сутність проблеми полягає якраз у відсутності пошуків і в сприйнятті регламентних норм інтернаціоналізації як дечого самоочевидного й безальтернативного» (с. 137).

Також Бондаренко Н. П. цілком слушно акцентує увагу на проблемі відтоку мізків (Brain Drain), яка в буквальному сенсі запрограмує відтворення багатства одних країн за рахунок бідності інших: «Brain Drain – це коли найбільш обдаровані й освічені працівники з бідних країн іммігрують до багатих країн у пошуках вищої оплати та кращих умов життя. Це стає на заваді розвитку бідних країн, оскільки постійне «вимивання» ринку найкращих працівників робить їх неконкурентоспроможними» (с. 140-141). Освітньому середовищу України зазначена проблемна тенденція притаманна повною мірою і вона вочевидь потребує прискіпливої уваги науковців і управлінців.

У лаконічному формулюванні **наукова новизна** одержаних результатів дисертаційної роботи Бондаренко Н. П. полягає в обґрунтування доцільності теоретико-концептуального позиціонування освітнього середовища в єдності форми та змісту як імперативної умови ефективності. Зокрема, заслуговує на увагу аналітичний вердикт, відповідно до якого «генерування і капіталізація інтелекту постає тією місією, яка безвідносно до місійних і візійних відмінностей набуває універсального значення для університетів як репрезентантів топ-рівня освітнього середовища» (с. 21).

Важливим концептуальним наголосом слід визнати «обґрунтування такої причинно-наслідкової зумовленості: оскільки особистість є основним імпаکت-фактором суспільного розвитку, то саме реалізація пріоритету особистісного розвитку має бути ключовим цільовим орієнтиром освітніх практик. Освітнє середовище є сукупністю можливостей, умов і засобів розвитку особистості, а рівень і динаміка особистісного розвитку втілюють єдність форми і змісту освітнього середовища як імперативу його ефективності» (с. 21-22). Хоча сам по собі наголос на істотності й навіть визначальності особистісного розвитку не є принципово новим, проте в умовах майже безроздільного домінування стратегіями функціонування освітнього середовища під назвою «модель ринку» акцентованість на особистісному розвитку як освітньому і загальносуспільному пріоритеті вочевидь не зайва.

Наукова новизна дисертаційної роботи Бондаренко Н. П. постає змістовною квінтесенцією **загальних висновків**, у яких у більш розлогому форматі викладено розуміння основних перспектив освітнього середовища, проблем і способів їх розв'язання.

Авторка безперечно має рацію, коли підводить таку результуючу риску: «Зведення смислової і значеннєвої квінтесенції освітнього середовища до формальних, методичних і кількісних параметрів автоматично стає на заваді коректному розумінню змістовних, методологічних і якісних пріоритетів. Крім того, превалювання формальних та кількісних засобів не гарантує досягнення змістовної та якісної мети. Оскільки закріплення пріоритетного статусу за формальними ознаками освітнього середовища, а також підміна критеріїв якісних критеріями кількісними не сприяє ефективності та якості освітнього процесу, то актуалізується необхідність добудови формальних функціонально-інструментальних опцій освітнього середовища змістовними пріоритетами та якісними преференціями, які повною мірою когерентні місії, покликанню та родовому призначенню освіти» (с. 197).

Виразною дослідницькою чеснотою виконаного Наталією Бондаренко дослідження є аргументований алармізм: «Попри деклароване розширення автономії ЗВО, на практиці університети все більше перетворюються на об'єктів зовнішніх впливів, вимог і регламентацій. За всіма ознаками окреслена проблема є комплексною і системною, тому потребує не декларативних підходів, а більш адекватних своєму фактичному статусу засобів досягнення мети, починаючи із систематизації причинно-наслідкових зв'язків і осмислення ризиків, викликів і небезпек» [с. 201].

Попри значний обсяг наукових результатів, виконане Бондаренко Н. П. не позбавлене окремих недоліків, які потребують авторських уточнень і коментарів.

1. На с. 35 авторка стверджує, що «реалізація потенціалу освіти істотно корелює з ефективністю застосування інструментарію демократії – демократичних принципів, норм і процедур», а на с. 36 додає, що «саме завдяки демократії освіта отримує можливість реалізувати своє покликання повною мірою, а коли така реалізація відбувається, то освіта здійснює зворотний мотиваційний вплив на демократію за рахунок демократичного стрижня світоглядної культури». Не ставлячи під сумнів цю тезу в цілому, варто все-таки деталізувати: наскільки фактор дотримання норм і процедур демократії є критеріально виразним і чому до послуг цього критеріального демаркатора не вдається жодна рейтингова агенція, яка оцінює якість і ефективність освіти?

2. Важко заперечити тезу про «необхідність підвищення теоретико-концептуального рівня дискурсу на тему стратегічного мислення, за відсутності якого методично-прикладна складова здійснює поступовий дрейф у напрямі антинаукового міфологізму, тенденційності та відвертого паразитування на вірусній популярності» (с. 114). Однак ефективні способи досягнення такої мети виявилися обділеними авторською увагою, хоча рівень окресленого проблемного виклику передбачає хоча б штрих-пунктирне авторське позиціонування.

3. На с. 128 Бондаренко Н. П. аргументовано констатує «взаємопотенціуючу єдність завдань, що стоять перед системою університетської освіти, а саме: здійснення професійної підготовки, освіти і всебічного розвитку особистості, а також підготовки до дослідницької діяльності. Єдність цих завдань окреслює місію і візію університетської освіти сучасного гатунку. Цій місії і візії суперечить тенденція до домінування суто утилітарних діяльнісних і функціональних підходів, зосередженість на навичках отримання прибутків. У даному разі фактично йдеться про існування в паралельному режимі двох парадигм, які є несумісними за критеріями мети та засобів її досягнення».

У цьому контексті закономірно напрошується формулювання авторської позиції щодо перспектив протистояння окреслених авторкою парадигм, адже, як відомо, в практичній сфері парадигми існують на принципах монополії, а їхнє співіснування в межах одного середовища є тимчасовим – це скоріше виняток із правил, аніж саме правило. Окреслення авторської позиції з цього приводу було б вочевидь не зайвим.

4. Бондаренко Н. П. переконливо ілюструє тезу, згідно з якою «виразним трендом нашого сьогодення є притаманна сучасній людині перманентна зміна лояльності, намагання уникнути обов'язків і відповідальності, надмірний егоцентризм, безальтернативний пріоритет власних задовольень, відсутність далекосяжних життєвих планів, зведення усталених норм до принципів гри, з якої можна будь-коли вийти без жодних втрат» (с. 132). На жаль, аспект впливу наведених онтологічних і функціональних опцій на якість і ефективність освітнього середовища залишився на периферії авторської уваги.

Тим не менше, наведені зауваження не спростовують значних дослідницьких здобутків Наталії Бондаренко; вони радше віддзеркалюють **аспектну багатоманітність предметного поля дисертації**, оперуючи яким дуже непросто знайти оптимальний аргументаційний баланс, який матиме консенсусний статус у дослідницькому середовищі.

У кожному разі не підлягає сумніву, що дисертаційне дослідження Бондаренко Н. П. виконане на належному кваліфікаційному рівні. Воно засвідчує притаманний пошукачці високий щабель дослідницької культури, аналітичної неупередженості та громадянської відповідальності.

Методологічний інструментарій, залучений Бондаренко Н. П. для потреб дисертаційного дослідження, цілком адекватний предметній сфері й проблемним викликам на адресу освітнього середовища.

Джерельна база виконаної дослідження надзвичайно розлога й повністю когерентна предметній сфері дисертаційної роботи.

У межах виконаного дисертаційного дослідження опубліковано **20 наукових праць**, а основні теоретико-концептуальні напрацювання за результатами дослідження оприлюднено на багатьох науково-практичних заходах.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів виконаного Наталією Бондаренко дослідження полягає в концептуалізації єдності форми та змісту як імперативу ефективності освітнього середовища, у розкритті змістовно-функціональних аспектів такої єдності. Теоретико-концептуальна квінтесенція виконаного дослідження розширює світоглядні горизонти щодо систематизації уявлень про якість і ефективність освіти, про її місію та візію, аксіологічні та телеологічні пріоритети.

Таким чином, **загальний висновок** щодо відповідності дисертації встановленим вимогам полягає в наступному: дисертаційне дослідження Бондаренко Наталії Петрівни виконане на належному теоретико-методологічному рівні, є системним, аргументаційно збалансованим і верифікаційно переконливим. Достовірність і значущість отриманих наукових результатів не підлягає сумніву.

Дисертації Бондаренко Н. П. на тему «Освітнє середовище: єдність форми та змісту як імператив ефективності» притаманні всі ознаки, необхідними для високої оцінки. Виконане дослідження повністю відповідає вимогам Постанови

Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022, а її авторка – Бондаренко Наталія Петрівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – «Філософія».

Офіційний опонент:

Ярошенко Алла Олександрівна,
доктор філософських наук, професор,
декан факультету соціології та соціальної політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

